

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਕਥ ਕਥਾ ਦਾ ਵਿਧਾਨ

ਇਹੁ ਸੰਸਾਰੁ ਬਿਕਾਰੁ ਸੰਸੇ ਮਹਿ

ਤਰਿਓ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ॥

ਜਿਸਹਿ ਜਗਾਇ ਪੀਆਵੈ ਇਹੁ ਰਸੁ

ਅਕਥ ਕਥਾ ਤਿਨਿ ਜਾਨੀ ॥

(ਅਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ -13)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਇਹ ਪੰਗਤੀਆਂ ਡੂੰਘੇ ਰਹੱਸ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਤੱਤ-ਮੀਮਾਂਸਾ ਦਾ ਸਾਰ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਥੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਜਗਤ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਅਤੇ ਪਰਮ ਗਿਆਨ ਬਾਰੇ ਦੋ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਨੁਕਤੇ ਉਭਾਰੇ ਗਏ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਇਹ ਕਿ ਸਗਲ ਸੰਸਾਰ ਬਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ (ਭਵਸਾਗਰ) ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਕੋਈ ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਹੀ ਤਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਇਹ ਕਿ ਜਿਸਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਆਪ ਜਗਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮ ਗਿਆਨ ਦਾ ਰਸ ਪਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਓਹੀ ਇਸ ਅਕਥ ਕਥਾ ਨੂੰ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਰੂਪ-ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਰਹੱਸਾਤਮਕ ਬੋਧ (ਪਰਮ ਗਿਆਨ) ਨੂੰ ਅਕਥ ਕਥਾ ਆਖਣਾ ਇਕ ਰਮਜ਼ ਭਰਿਆ ਕਥਨ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰਜਿਤ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਿਚ ਇਹ ਸੰਕੇਤਕ ਕਥਨ ਵਾਰ ਵਾਰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਹੱਸ ਅਤੇ ਰਮਜ਼ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਰਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਾਂਗ ਇਸ ਕਥਨ ਨੂੰ ਵੀ ਆਮ ਸੂਝ ਜਾਂ ਤਰਕ-ਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸਗੋਂ ਇਸਦੀ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਬੋਧ ਦੇ ਧਰਾਤਲ ਉੱਤੇ ਹੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰਜਿਤ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਿਚ ਅਕਥ ਕਥਾ ਨੂੰ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਇਕ ਜੁਗਤ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਥਲੇ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਸਰੋਕਾਰ ਇਸੇ ਸੰਚਾਰ-ਜੁਗਤ ਦੇ ਕਾਵਿਸ਼ਾਸਤਰੀ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਾਡੇ ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਪਾਵਨ ਟੈਕਸਟ sacred text ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਪਰਮਾਰਥ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਾਇਰੀ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਪਾਠਕ / ਸਰੋਤੇ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ ਜਗਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਉਸਾਰਦੀ ਸਗੋਂ ਰਹੱਸ ਅਤੇ ਰਮਜ਼ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਰੂਹਾਨੀ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਕਾਵਿਕ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਨ ਵਲ ਰੁਚਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰਜਿਤ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਿਚ ਧਰਮ ਅਤੇ ਕਾਵਿ ਦਾ ਅਨੋਖਾ ਸੁਮੇਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਧਰਮ-ਪ੍ਰਵਰਤਕ ਵੀ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਰ ਵੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਰੂਹਾਨੀ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦੀ

ਜੁਬਾਨ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੁਚੇਤ ਵੀ ਹਨ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਨਿਮਨ-ਅੰਕਿਤ ਪੰਗਤੀਆਂ ਦੇਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ :

ਸਾਸੁ ਮਾਸੁ ਸਭੁ ਜੀਉ ਤੁਮਾਰਾ ਤੂ ਮੈ ਖਰਾ ਪਿਆਰਾ ॥

ਨਾਨਕੁ ਸਾਇਰੁ ਏਵ ਕਹਤੁ ਹੈ ਸਚੇ ਪਰਵਦਗਾਰਾ ॥

(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ - 660)

ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਸ਼ਾਇਰ ਆਖਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਹੀ ਸਾਖੀ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਆਮ ਸ਼ਾਇਰੀ ਜਾਂ ਲੌਕਿਕ ਕਵਿਤਾ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਵਾਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਕ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਹੈ ਵੀ ਤੇ ਨਹੀਂ ਵੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਧਰਮ ਤੇ ਕਾਵਿ ਦੀ ਦੂਰੀ ਬਣਤਰ ਹੀ ਇਸਦੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕਤਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਲੱਛਣ ਹੈ। ਇਹ ਇਸਦੀ ਕਾਵਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਮੱਸਿਆ-ਭਰਪੂਰ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਨਿਮਨ-ਅੰਕਿਤ ਕਥਨ ਇਸੇ ਤੱਥ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ :

ਲੋਗੁ ਜਾਨੈ ਇਹੁ ਗੀਤੁ ਹੈ ਇਹੁ ਤਉ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰ ॥

(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ - 335)

ਇਥੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਆਮ ਲੋਕ ਇਸਨੂੰ ਗੀਤ ਤਸੱਵਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਹ ਰਚਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੀਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਇਕੋ ਵੇਲੇ ਗੀਤ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰ ਵੀ ਹੈ। ਜੇ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰ ਅਰਥਾਤ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੀ ਅੰਤਰ-ਵਸਤੂ ਹੈ ਤਾਂ ਗੀਤ ਜਾਂ ਕਾਵਿਕਤਾ ਇਸਦੀ ਸੰਚਾਰ-ਜੁਗਤ ਹੈ। ਇਸੇ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨਿਮਨ-ਅੰਕਿਤ ਕਥਨ ਰਾਹੀਂ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਗਾਵਹੁ ਗੀਤੁ ਨ ਬਿਰਹੜਾ ਨਾਨਕੁ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰੋ ॥

(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ - 581)

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਦੈਵੀ ਆਵੇਸ਼ ਦੇ ਛਿਣਾਂ ਵਿਚ ਰਚੀ ਗਈ ਪੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ, ਸੱਚ ਕੀ ਬਾਣੀ ਜਾਂ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਆਖਿਆ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਧਾਰਣ ਜਾਂ ਲੌਕਿਕ ਕਵਿਤਾ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜਣ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਨਿਮਨ-ਅੰਕਿਤ ਪੰਗਤੀਆਂ ਪੇਸ਼ ਹਨ :

ਪੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਆਈ ॥ ਜਿਨਿ ਸਗਲੀ ਚਿੰਤ ਮਿਟਾਈ ॥

(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ - 628.)

ਜੈਸੀ ਮੈ ਆਵੈ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ ॥ ਤੈਸੜਾ ਕਰੀ ਗਿਆਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥

(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ - 722)

ਸਚ ਕੀ ਬਾਣੀ ਨਾਨਕੁ ਆਖੈ ॥ ਸਚੁ ਸੁਣਾਇਸੀ ਸਚ ਕੀ ਬੇਲਾ ॥

(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ - 723.)

ਜਿਹਾ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਥੇ ਸਾਡਾ ਸਰੋਕਾਰ ਇਸ ਮਹਾ-ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਕਾਵਿਸ਼ਾਸਤਰ ਨਾਲ ਹੈ। ਵਿਆਪਕ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਕਾਵਿਸ਼ਾਸਤਰ - Poetics - ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਾਨਵ-ਸਿਰਜਿਤ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੀ ਰਚਨਾ-ਸੰਰਚਨਾ ਜਾਂ ਉਸਦੀ ਸਿਰਜਣ-ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਫਰੋਲਣ ਵਲ ਰੁਚਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਵਚਨਗਤ ਬਣਤਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਗਟਾਉ-ਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਅਰਥ-ਸੰਚਾਰ ਜੁਗਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰਜਿਤ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਿਚ ਅਰਥ-ਸੰਚਾਰ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਜੁਗਤਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਸਰੋਕਾਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਸੰਚਾਰ-ਜੁਗਤ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਇਸਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕੇਂਦਰੀ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਸੰਚਾਰ-ਜੁਗਤ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਹੀ ਮੁਹਾਵਰੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਕਥ ਕਥਾ ਦੀ ਜੁਗਤ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰੂਹਾਨੀ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅਕਥ ਕਥਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਅਕਥ ਕਥਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸੀ - paradoxical - ਕਥਨ ਹੈ। ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਅਕਥ ਹੈ (ਜਾਂ ਕਥਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ) ਉਸਦਾ ਕਥਨ ਕੋਈ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਕਥਾ ਕੋਈ ਕਿਵੇਂ ਬਿਆਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਇਸ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਰਤਾ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਨਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸੱਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਥਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਕਥਾ (ਜਾਂ ਕਹਾਣੀ) ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਬਿਰਤਾਂਤ ਉਸਾਰਨ ਦੀ ਕਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਘਟਨਾਵੀ ਵਿਵੇਕ ਅਤੇ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਵਿਉਂਤ ਰਾਹੀਂ ਕਿਸੇ ਹਸਤੀ ਜਾਂ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਵਲ ਰੁਚਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤਕਨੀਕੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਸਨੂੰ ਬਿਰਤਾਂਤ - narrative - ਦੀ ਜੁਗਤ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਜਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਈਚਾਰਾ ਆਪਣੀ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਬਿਰਤਾਂਤਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਕੌਮ ਜਾਂ ਕੌਮੀਅਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਵੀ ਕਿਸੇ ਮਾਨਵ-ਸਮੂਹ ਵਲੋਂ ਰਚੇ ਗਏ ਸਵੈ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਉੱਤੇ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਾ-ਬਿਰਤਾਂਤ - meta-narratives - ਆਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਕਥਾ ਜਾਂ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਵਿਆਪਕ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਜੋ ਤਰਕ-ਸੰਗਤ ਵੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰਜਿਤ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕਥਾ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਆਪਕ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁੱਖ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੁੱਢਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਥੇ ਕਿਸੇ ਸਾਧਾਰਣ ਹਸਤੀ ਅਤੇ ਹੋਂਦ ਦੀ ਕਥਾ ਨਹੀਂ ਸਿਰਜੀ ਗਈ ਸਗੋਂ ਪਰਮ ਪਰਾਤਪਰ ਚੈਵੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਕਥਾ-ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਅਕਥ ਕਥਾ ਦਾ ਮਹਾਂ-ਨਾਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਆਪ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਨਿਰਗੁਣਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਮਹਾਂ-ਨਾਇਕ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਅਗੰਮ ਅਤੇ ਅਪਹੁੰਚ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਹਸਤੀ ਅਤੇ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਬੰਨ੍ਹਿਆਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਅਰਥਾਤ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਮਹਾਂ-ਨਾਇਕ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਬਾਰੇ ਨਾ ਤਾਂ ਬੁੱਧ-ਵਿਵੇਕ ਰਾਹੀਂ ਕਥਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਤਰਕ-ਸੰਗਤ ਬਿਰਤਾਂਤ ਉਸਾਰ ਸਕਦਾ

ਹੈ। ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਇਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ-ਭਰਪੂਰ ਸਥਿਤੀ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਨਿਮਨ-ਅੰਕਿਤ ਪੰਗਤੀਆਂ ਦੇਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ :

ਤੂੰ ਅਕਥੁ ਕਿਉ ਕਥਿਆ ਜਾਹਿ ॥

ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਮਾਰਣੁ ਮਨ ਮਾਹਿ ਸਮਾਹਿ ॥

ਤੇਰੇ ਗੁਣ ਅਨੇਕ ਕੀਮਤਿ ਨਹ ਪਾਹਿ ॥ 1 ॥

(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ - 160.)

ਉਚਾ ਅਗਮ ਅਪਾਰ ਪ੍ਰਭੁ ਕਥਨੁ ਨ ਜਾਇ ਅਕਥੁ ॥

ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਭ ਸਰਣਾਗਤੀ ਰਾਖਨ ਕਉ ਸਮਰਥੁ ॥ 1 ॥

(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ - 704.)

ਤੇਰੀ ਅਕਥ ਕਥਾ ਕਥਨੁ ਨ ਜਾਈ ॥

ਗੁਣ ਨਿਧਾਨ ਸੁਖਦਾਤੇ ਸੁਆਮੀ ਸਭ ਤੇ ਉਚ ਬਡਾਈ ॥ ਰਹਾਉ ॥

(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ - 610.)

ਵਰਨੁ ਚਿਹਨੁ ਨ ਜਾਇ ਲਖਿਆ ਕਥਨ ਤੇ ਅਕਥਾ ॥

ਬਿਨਵੰਤਿ ਨਾਨਕ ਸੁਣਹੁ ਬਿਨਤੀ ਪ੍ਰਭ ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਮਰਥਾ ॥ 1 ॥

(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ - 578.)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿਚ ਅਕਥ ਕਥਾ ਅਰਥ-ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ-ਭਰਪੂਰ ਸਥਿਤੀ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਨਿਰਗੁਣ ਅਤੇ ਨਿਰਾਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰਵਚਨ ਉਸਾਰੀ ਦੇ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਸਲਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਵਚਨ ਕੀ ਹੈ? ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਕੀ ਸੰਬੰਧ ਹੈ? ਸਮਕਾਲੀ ਵਿਚਾਰਵਾਨਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਵਚਨ - discourse - ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਸੁਭਾਵਕ ਖੇਤਰ ਮੰਨਿਆਂ ਹੈ। ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਵਿਰਾਟ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦੀਆਂ ਭੌਤਿਕ ਅਤੇ ਜੀਵਾਤਮਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨ ਵਲ ਰੁਚਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਓਥੇ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਲ ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਚਿਹਨਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਉਸਾਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਬੋਧ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਸੀਲਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਹੋਣ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂ ਜੋ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਉਹ ਸਾਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਸੰਸਾਰ ਉਸਾਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਵਚਨ ਭਾਸ਼ਾਈ ਚਿਹਨਾਂ (ਸ਼ਬਦਾਂ) ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਯਥਾਰਥ

ਨੂੰ ਚਿਹਨਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦੇ ਸੰਗਠਨ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਦੀ ਜੁਗਤ ਮੰਨੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।¹ ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਅਕਥ ਕਥਾ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਨਿਰ-ਪ੍ਰਵਚਨਯੋਗ (un-discourseable) ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਚਨ (discourse) ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੁੱਧ-ਵਿਵੇਕ ਤੋਂ ਪਾਰ ਵਸਦੀ ਅਪਰੰਪਰ ਹਸਤੀ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਬੋਧ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਅਕਥ ਕਥਾ ਦੀ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸੀ ਜੁਗਤ ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ ਹੈ।

ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਦੀ ਜੁਗਤ ਸਿਰਫ਼ ਗੁਰਬਾਣੀ ਜਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਵਚਨ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਹੀਂ। ਇਸਦਾ ਕਾਵਿ ਸਿਰਜਣਾ ਨਾਲ ਵੀ ਡੂੰਘਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਏ ਕਾਵਿਸ਼ਾਸਤਰੀ ਚਿੰਤਨ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ (Paradox) ਕਾਵਿਕ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੀਆਂ ਮੰਨੀਆਂ ਪ੍ਰਮੰਨੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਸਾਹਿਤ-ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਅਮਰੀਕੀ ਨਵਾਲੋਚਨਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (American New-Criticism) ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਨੂੰ ਵੀ ਕਾਵਿ ਦੇ ਸੰਗਠਨ-ਸਿਧਾਂਤ ਵਜੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸੀ ਜੁਗਤ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦਾ ਸੰਗਠਨ-ਸਿਧਾਂਤ ਵੀ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਮਸਲਾ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਧਾਰਣ ਜਾਂ ਲੌਕਿਕ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਚਿਹਨਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅੰਤਿਮ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਪਾਰਗਾਮੀ / ਪਾਰਲੌਕਿਕ ਸੰਦਰਭ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰਜਿਤ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਿਚ ਅਕਥ ਕਥਾ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਰਹੱਸ-ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸੰਚਾਰ-ਜੁਗਤ ਹੋ ਨਿਬੜਦੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਤਰਕ-ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਰਹੱਸ-ਬੋਧ ਵਿਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅੰਤਰ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਕਿਉਂਜੋ ਇਹ ਤਰਕ-ਗਿਆਨ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਰਹੱਸ-ਬੋਧ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਤਰਕ-ਗਿਆਨ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗਿਆਨ-ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉੱਤੇ ਰਹੱਸ-ਬੋਧ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅਨੁਭਵ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਮਜ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਸੰਗਠਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮਾਰਥ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਜਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ

---

¹ “**Discourse** is language in use within multiple contexts-textual, social, cultural, and historical. It has to do with the way relationships get mediated by language and other signs-how authors appeal to their audiences, texts apprehend the world they purport to describe, and the human self comes to terms with its many others.”

ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਤਰਕਵਾਦੀ ਗਿਆਨਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਕੋਈ ਵੱਖਰਾ ਗਿਆਨਸ਼ਾਸਤਰ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ ਵਿਚਾਰਵਾਨਾਂ ਨੇ ਤਰਕਵਾਦ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਰਹੱਸਵਾਦ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਵੱਖਰੇ ਅਤੇ ਬਦਲਵੇਂ ਗਿਆਨਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਮ ਸੱਚ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਨੁਭਵ ਜਾਂ ਰਹੱਸ-ਬੋਧ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।¹

ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਰਹੀ ਉੱਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਸੋਚ ਨੇ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਬੋਧ ਦੇ ਬਦਲਵੇਂ ਗਿਆਨ-ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਵੀਂ ਸੋਚ ਨੇ ਆਧੁਨਿਕਵਾਦ ਦੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੱਛਮੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਤਰਕਵਾਦ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਮੁਕਤੀ ਯੋਜਨਾ (emancipatory project) ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਫਰੋਲਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਤਰਕ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਸ ਆਧੁਨਿਕਵਾਦੀ ਪੱਛਮੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਨੇ ਪਰਾਭੌਤਿਕਤਾ, ਮਿੱਥ ਅਤੇ ਰਹੱਸ-ਅਨੁਭਵ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਧਾਰਮਿਕ ਵਰਤਾਰੇ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਵਹਿਮ-ਭਰਮ ਦੀ ਉਪਜ ਆਖਦਿਆਂ ਰੱਦ ਕਰਨ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਹੀ ਇਸ ਨੇ ਪੂਰਬੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਨੂੰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦਮਨ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾਇਆ। ਉੱਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਸੋਚ ਨੇ ਪੱਛਮੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੀ ਇਸ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਨਕਾਰਦਿਆਂ ਪੂਰਬੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਸਪੇਸ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਗਿਆਨਸ਼ਾਸਤਰੀ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਕਾਵਿਸ਼ਾਸਤਰ ਨੂੰ ਇਸੇ ਨਵੇਂ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਵਾਚਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ।

ਭਾਰਤੀ ਧਰਮ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਈ ਵੈਦਿਕ-ਹਿੰਦੂ ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਬੋਧ ਪਰੰਪਰਾ ਪੂਰਬੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਗਿਆਨ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਹਨ। ਬ੍ਰਹਮ-ਮੋਖ ਅਤੇ ਸੁੰਨ-ਨਿਰਵਾਣ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਪਰਮ ਸੱਚ ਜਾਂ ਪਰਮਾਰਥ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਲਾਸੀਕਲ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੇ ਤਰਕ-ਗਿਆਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਯੋਗ, ਭਗਤੀ, ਧਿਆਨ ਅਤੇ ਸਹਿਜ-ਸਾਧਨਾ ਵਰਗੇ ਸਮਨੰਤਰ ਗਿਆਨ-ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ ਤੇ ਰਹੱਸ ਦੇ ਬੋਧ ਉੱਪਰ ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸਿਰਜਿਤ ਪ੍ਰਵਚਨ ਮੋਖ ਅਤੇ ਨਿਰਵਾਣ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਗਿਆਨ-ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਵਿਲੱਖਣ ਗਿਆਨਸ਼ਾਸਤਰ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਰਗੁਣ ਭਗਤੀ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਚੇਤਨਾ

---

¹ “**Mysticism**, from the Greek μυσω (muo, "to conceal"), is the pursuit of achieving communion with or conscious awareness of ultimate reality, the divine, spiritual truth, or God through direct, personal experience (intuition or insight) rather than rational thought; the belief in the existence of realities beyond perceptual or intellectual apprehension that are central to being and directly accessible through personal experience; or the belief that such experience is a genuine and important source of knowledge.”

ਅਤੇ ਰਹੱਸ-ਬੋਧ ਦਾ ਮਾਰਗ ਸੁਝਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਕਥ ਕਥਾ ਦੀ ਸੰਚਾਰ-ਜੁਗਤ ਵੀ ਇਸੇ ਹੀ ਸੰਦਰਭ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ :

ਨਿਰਗੁਣ ਕਥਾ ਕਥਾ ਹੈ ਹਰਿ ਕੀ ॥
ਭਜੁ ਮਿਲਿ ਸਾਧੂ ਸੰਗਤਿ ਜਨ ਕੀ ॥
ਤਰੁ ਭਉਜਲੁ ਅਕਥ ਕਥਾ ਸੁਨਿ ਹਰਿ ਕੀ ॥1॥

(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ - 164.)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਰਹੱਸ-ਬੋਧ ਦੇ ਇਸ ਗਿਆਨਸ਼ਾਸਤਰੀ ਪਰਿਪੇਖ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਅਕਥ ਕਥਾ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਭਿੰਨ ਸੰਦਰਭਾਂ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਵਚਨ-ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅਰਥ-ਸਾਰਥਕਤਾ ਦੇ ਸੰਗਠਨ ਉਸਾਰੇ ਹਨ। ਦੇਖਣਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸੀ ਸੰਚਾਰ-ਜੁਗਤ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਪਰਮਾਰਥ-ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਰਹੱਸ-ਸਾਧਨਾ ਦਾ ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਤਸੱਵਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ? ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਮਾਰਗ ਸੁਝਾਇਆ ਹੈ?

ਅਕਥ ਕਥਾ ਦੀ ਸੰਚਾਰ-ਜੁਗਤ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਅਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸੰਦਰਭ ਤਾਂ ਖੁਦ ਨਿਰਗੁਣ, ਨਿਰਾਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਹਸਤੀ ਅਤੇ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਅਗਮ ਅਪਾਰ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਬੁੱਧ-ਵਿਵੇਕ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਅੱਖਰਾਂ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪੜ੍ਹ-ਸੁਣ ਕੇ ਉਸਦਾ ਸਾਰਥਕ ਬਿਰਤਾਂਤ ਉਸਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਇਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਿਥਤੀ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਕੁਝ ਪੰਗਤੀਆਂ ਪੇਸ਼ ਹਨ :

ਉਚਾ ਅਗਮ ਅਪਾਰ ਪ੍ਰਭੁ ਕਥਨੁ ਨ ਜਾਇ ਅਕਥੁ ॥
ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਭ ਸਰਣਾਗਤੀ ਰਾਖਨ ਕਉ ਸਮਰਥੁ ॥1॥

(ਅਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ - 704.)

ਜਿਹਵਾ ਕਿਆ ਗੁਣ ਆਖਿ ਵਖਾਣਹ ਤੁਮ ਵਡ ਅਗਮ ਵਡ ਪੁਰਖਾ ॥

(ਅਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ - 696.)

ਕਿਆ ਹਉ ਕਥੀ ਕਥੇ ਕਥਿ ਦੇਖਾ ਮੈ ਅਕਥੁ ਨ ਕਥਨਾ ਜਾਈ ॥

ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸੋਈ ਆਖਾ ਤਿਲੁ ਤੇਰੀ ਵਡਿਆਈ ॥3॥

(ਅਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ - 795.)

ਸੁਣਿ ਵਡਾ ਆਖੈ ਸਭੁ ਕੋਇ ॥ ਕੇਵਡੁ ਵਡਾ ਡੀਠਾ ਹੋਇ ॥

ਕੀਮਤਿ ਪਾਇ ਨ ਕਹਿਆ ਜਾਇ ॥ ਕਹਣੈ ਵਾਲੇ ਤੇਰੇ ਰਹੇ ਸਮਾਇ ॥1॥

ਵਡੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਿਬਾ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰਾ ਗੁਣੀ ਗਹੀਰਾ ॥

ਕੋਇ ਨ ਜਾਣੈ ਤੇਰਾ ਕੇਤਾ ਕੇਵਡੁ ਚੀਰਾ ॥1॥ ਰਹਾਉ ॥

(ਅਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ - 348.)

ਸੁਣਿ ਸੁਣਿ ਆਖੈ ਕੇਤੀ ਬਾਣੀ ॥
 ਸੁਣਿ ਕਹੀਐ ਕੇ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਣੀ ॥
 ਜਾ ਕਉ ਅਲਖੁ ਲਖਾਏ ਆਪੇ ਅਕਥ ਕਥਾ ਬੁਧਿ ਤਾਹਾ ਹੇ ॥ 6 ॥

(ਅਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ - 1032.)

ਅਖਰ ਮਹਿ ਤ੍ਰਿਭਵਨ ਪ੍ਰਭਿ ਧਾਰੇ ॥ ਅਖਰ ਕਰਿ ਕਰਿ ਬੇਦ ਬੀਚਾਰੇ ॥
 ਅਖਰ ਸਾਸਤ੍ਰ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਪੁਰਾਨਾ ॥ ਅਖਰ ਨਾਦ ਕਥਨ ਵਖਾਨਾ ॥
 ਅਖਰ ਮੁਕਤਿ ਜੁਗਤਿ ਭੈ ਭਰਮਾ ॥ ਅਖਰ ਕਰਮ ਕਿਰਤਿ ਸੁਚ ਧਰਮਾ ॥
 ਦ੍ਰਿਸਟਿਮਾਨ ਅਖਰ ਹੈ ਜੇਤਾ ॥ ਨਾਨਕ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨਿਰਲੇਪਾ ॥ 54 ॥

(ਅਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ - 261.)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਅਕਥ ਕਥਾ ਵਿਚਲੇ ਕਥ ਨੂੰ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਪਾਰਗਾਮੀ ਚਿਹਨਕ -
 transcendental signifier - ਰਾਹੀਂ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਜੀਵਨ, ਜਗਤ ਅਤੇ
 ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਸਰਬ-ਉੱਚ ਧਰਾਤਲ ਹੈ। ਮਸਲਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਸ ਪਰਮ ਸੱਚ ਜਾਂ ਪਰਮਾਰਥ
 ਦੀ ਸੋਝੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਰੂਹਾਨੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ
 ਅਜਿਹਾ ਮਾਰਗ ਸੁਝਾਇਆ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਸ ਪਰਮ ਸੱਚ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਉਸਦੀ
 ਜੀਵਨ-ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਵੀ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਪੰਗਤੀਆਂ ਪੇਸ਼ ਹਨ :

ਅਕਥੁ ਕਥਉ ਗੁਰਮਤਿ ਵੀਚਾਰੁ ॥
 ਮਿਲਿ ਗੁਰ ਸੰਗਤਿ ਪਾਵਉ ਪਾਰੁ ॥ 3 ॥

(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ - 353.)

ਸੋ ਗੁਰੁ ਕਰਉ ਜਿ ਸਾਚੁ ਦ੍ਰਿੜਾਵੈ ॥
 ਅਕਥੁ ਕਥਾਵੈ ਸਬਦਿ ਮਿਲਾਵੈ ॥

(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ - 686.)

ਗੁਰੁ ਭਰਮੁ ਚੁਕਾਏ ਅਕਥੁ ਕਹਾਏ ਸਚ ਮਹਿ ਸਾਚੁ ਸਮਾਣਾ ॥
 ਆਪਿ ਉਪਾਏ ਆਪਿ ਸਮਾਏ ਹੁਕਮੀ ਹੁਕਮੁ ਪਛਾਣਾ ॥

(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ - 688.)

ਅਕਥ ਕਹਾਣੀ ਪਦੁ ਨਿਰਬਾਣੀ ਕੋ ਵਿਰਲਾ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੂਝਏ ॥
 ਓਹੁ ਸਬਦਿ ਸਮਾਏ ਆਪੁ ਗਵਾਏ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਸੋਝੀ ਸੂਝਏ ॥

(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ -844.)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿਚ ਅਕਥ ਕਥਾ ਦਾ ਸੰਦਰਭ ਗੁਰਮਤਿ ਵੀਚਾਰ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਚਿੰਤਨ-ਵਿਧੀ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਸੱਚ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਨ (ਸਾਚੁ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਵੈ), ਉਸ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੋਣ (ਸਚ ਮਹਿ ਸਾਚੁ ਸਮਾਣਾ) ਅਤੇ ਦੈਵੀ ਵਿਧਾਨ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰ ਹੋਕੇ ਜਿਉਣ (ਹੁਕਮੀ ਹੁਕਮੁ ਪਛਾਣਾ) ਵਾਲੀ ਸੋਝੀ (ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਸੋਝੀ) ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਕਥ ਕਥਾ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਸ਼ਵ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੰਚਾਰ-ਜੁਗਤ ਹੋ ਨਿਬੜਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਅਕਥ ਕਥਾ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਪਰਮ ਸੱਚ ਅਤੇ ਪਰਮਾਰਥ, ਦੋਹਾਂ ਨਾਲ ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਸਰੋਕਾਰ ਜੜਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਰ-ਪ੍ਰਵਚਨਯੋਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰਜਿਤ ਪ੍ਰਵਚਨ ਨੂੰ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਸ ਸੰਚਾਰ-ਜੁਗਤ ਦਾ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਈ ਮਹੱਤਵ ਵੀ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪਛਾਣਿਆਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਰੋਲ ਤਰਕ-ਆਧਾਰਿਤ ਪੰਡਤਾਊ ਗਿਆਨ ਦੀ ਅਸਾਰਤਾ ਨੂੰ ਹੀ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸਗੋਂ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ, ਆਡੰਬਰ-ਯੁਕਤ ਸਾਧਨਾ ਅਤੇ ਦਿਖਾਵੇ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਉੱਤੇ ਵੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਲਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਅਨੁਭਵ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਗਿਆਨ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਉਜਾਗਰ ਕਰਕੇ ਇਹ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਪੰਡਿਤ/ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦੀ ਇਜ਼ਾਰੇਦਾਰੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਧਾਰਣ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਬੀਜਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰਮਤਿ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਰਹੱਸ-ਸਾਧਨਾ ਦੇ ਸਹਿਜ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਇਹ ਮਾਰਗ ਹਉਮੈ ਦੀ ਤੰਗ ਵਲਗਣ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਪਰਮ ਸੱਚ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰ ਹੋਣ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਜਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਰ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੋਰ ਕੀ ਸਕਦਾ ਹੈ?